

İNGİLİS DİLİNİN LEKSİK SİSTEMİNDƏ FRANSIZ MƏNŞƏLİ SÖZLƏRİN ÜSLUBİ FƏRQLƏRİ

Fransız və ingilis dilləri müxtəlif dil qrupuna daxil olsalar da, çoxlu linqvistik oxşarlıqları bölüşürlər. Qeyd etməliyik ki, bu iki dil Hind-Avropa dillərinin müxtəlif alt qruplarına daxildir. Müxtəlif dil qruplarına daxil olan və müxtəlif ərazilərdə yaşayan bu iki dil arasında olan eynilik təəccübə səbəb olur. Orta əsrlər dövründə fransız dili İngiltərədə dominant və rəsmi dövlət dil olduğuna görə ingilis dili fransız dilinin təsirinə uğramışdır. Bu dövrdə baş verən norman işğalları fransız dilinin ingilis dilinə təsirinin açıq-aydın nümunəsidir. Norman işğalları təkcə ingilis dilinə deyil, bu ölkənin bütün sahələrinə, mədəniyyətinə təsir etmişdir. [1, s. 98] Bu zaman bir çox fransız sözləri ingilis dilinə yol tapmışdır və fransız dili yüksək siniflərin danışdığı dilinə çevrilmişdir.

Fransız və ingilis dillərinin lüğət tərkiblərinə daxil olan çoxsaylı sözlər bir-biri ilə uyğunluq təşkil edir və eyni mənalara malikdirlər. Bu sözlər, əsasən, akademik və texniki sözlərə aiddir. Həm də ingilis və fransız dillərində leksik oxşarlıqlar mədəniyyətə aid sahələrdə çoxluq təşkil edir.

Ümumiyyətlə, fransız sözləri ingilis dilinin aşağıdakı sahələrinə nüfuz etmişdir: idarəçilik, hərbi, din, memarlıq, incəsənət, əyləncə, mətbəx, vəzifə adları, geyim adları, müraciət formaları, təhsil və s. Bu sahələrə daxil olan fransız sözləri ingilis dilində bu günə qədər işlənməkdədir.

“İngilis dilində XVI-XVII əsrlərdəki fransız dilindən alınmalar (klassik və müasir ingilis ədəbiyyatı materialları əsasında)” araşdırmasının müəllifi M.İ.Mixeyeva sözlərin mənşəyi haqqında qeyri-dəqiqlikdən yayınmamışdır. Belə ki, onun fransız alınmaları kimi təqdim etdiyi leksemlər arasında baggage, cravat, flannel və.s kimi qeyri-fransız mənşəli sözlər də mövcuddur. Dəqiqliklə desək, məsələn, ingilis dilinin etimoloji lüğətlərində qeyd edildiyi kimi, “appear” sözü qədim fransızca “aparoir”, müasir fransızca isə “apparoir” fonetik cildində təzahür edir. Lakin ingilis dilində “gözə görünmək” mənasını ifadə edən bu

söz, əslində qədim latincadakı “ad-“ prefiksi və parere “qabağa getmək, görünmək” felinin birləşməsindən törənmişdir. (ad+parera=app).

Yenə də M.İ.Mixeyevaya görə fransız alınması olan başqa bir leksemə diqqət yetirək. Arnoldun haqlı olaraq latinizm kimi dəyərləndirdiyi və ingilis dilində etimoloji dubletə malik olan “chateau” (etimoloji dubleti: castle) leksemi etimoloji lüğətlərin təqdim etdiyi məlumata görə, fransız dilinin özündə yalnız XII əsrdən etibarən işləklilik qazanmışdır.

Norman işğalları nəticəsində fransız dili ingilis dilinin lüğətində müxtəlif dəyişikliklərə səbəb olur:

1. İlk növbədə, lüğətə külli miqdarda yeni sözlər daxil olur, yeni əşya və anlayışları ifadə etmək üçün meydana gələn adlar çoxalır.

2. Çoxlu ingilis mənşəli sözlər fransız ekvivalentləri ilə əvəz edilir:

Qədim ingilis sözləri	Fransız mənşəli sözlər
swīþe	Very
Ēa	River
friþ-dünya	peace-sülh
ēaþe	Easy
here-ordu	army-ordu
earm-kasıb	poor-kasıb
fōn-tutmaq	catch-tutmaq

Cədvəl 15. İngilis mənşəli sözlərin fransız ekvivalentləri ilə əvəz edilməsi.

3. Amma bu hadisə həmişə eyni olmurdu. İngilis mənşəli sözlə sinonim olan alınma söz həmişə sözdəyişməyə aparmırdı. Belə ki, alınma və yerli mənşəli sözlərin yanaşı işlənməsi çox zaman onların fərqliliyi ilə nəticələnirdi. Hər iki söz lüğət tərkibində qalırdı, çünki onlar üslubuna, şivəsinə və məna çalarlarına görə fərqlənirdilər. Belə ki, neytral üslub kimi ingilis sözləri danışqda istifadə edilir, eyni mənalı fransız sözləri isə “rəsmi” və ya “kitab” üslubu üçün istifadə edilirdi. Lüğətə təsirin bu üsulu dilə daxil olan yeni innovativ sözlərdən fərqli olaraq, demək olar ki, daha çox ingilis lüğətini zənginləşdirdi. Fransız sözlərinin, daha sonra isə latın alınmalarının ingilis dilinə axını müasir ingilis dili dövründə sinonimlərin zənginliyinin ən başlıca tarixi səbəblərindən biridir. Yerli və alınma sözlər arasında fərq adətən onların üslubi əlavə məna çalarındadır. Fransız alınma sözləri, xüsusilə son orta dövr ingilis dilində alınan sözlər daha çox ədəbi-bədii xüsusiyyətini qoruyub saxlayır. Aşağıdakı cədvəldə eyni mənalı, lakin üslubi fərqlərə malik fransız və ingilis mənşəli sözlər təsvir edilmişdir [4, s.152]:

İngilis mənşəli	Fransız alınma sözü	Mənası
to begin	to commence	Başlamaq
to come	to arrive	gəlmək
to do	to act	etmək
to wish	to desire	Arzulamaq
to hide	to conceal	gizlətmək
to hinder	to prevent	mane olmaq
to look for	to search	Axtarmaq
Smell	odour	Qoxu
Speech	discourse	Nitq
Harm	Injury	zərər
Help	Aid	kömək

Cədvəl 16. Eyni mənalı üslubi fərqlərə malik fransız və ingilis mənşəli sözlər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, İngiltərə normanların əsarəti altında olduğu dövrdə ingilis dilinin lüğət fondu zənginləşmişdir. Bildiyimiz kimi, dilə daxil olan alınma sözlər, adətən həmin dildə olmayan yeni anlayışları bildirir. Digər tərəfdən, əgər alınan söz həmin dil üçün yeni anlayış ifadə etmirsə, bu zaman yerli mənşəli söz alınma ekvivalenti tərəfindən əvəz edilir. Həmçinin biz elə hallarla rastlaşa bilərik ki, həm yerli mənşəli, həm də alınma söz lüğət tərkibində qalsın. Bu zaman həmin sözlər bir-biri ilə çox nadir hallarda tam sinonimlik təşkil edə bilər, əksər hallarda biz yerli mənşəli və alınma sözlərin üslubi cəhətdən fərqləndiyini görə bilərik. Belə ki, yerli və alınma sözlər arasında fərq, adətən, onların əlavə üslubi mənə çalarındadır. Aşağıdakı sözlərin zahirən eynimənalı göründüyünə baxmayaraq, mənalarında və işlənmə yerlərində fərqlər müşahidə edilir:

Yerli mənşəli söz “beginnen” danışiq dilində daha çox istifadə edilməyə başlanır, eyni zamanda fransız sözü “commencen” rəsmi termin kimi, əsasən, sənədlərdə istifadə edilir.

Bir çox hallarda yerli mənşəli söz konkret mənaya malik, fransız mənşəli sinonimi isə mücərrəd mənə daşıyırdı. Məsələn, ingilis mənşəli “deep” və fransız sinonimi “profound” sözlərinin mənası “dərin” kimi tərcümə olunur. “Deep” həm konkret mənəli sözlərlə: deep well, deep river, həm də mücərrəd mənəli sözlərlə işləyə bilər: deep knowledge, deep sorrow. “Profound” isə yalnız mücərrəd mənəli sözlərlə işləyə bilər: profound knowledge. Work-labour, life-existence sözləri də bu qəbildəndir.

Yerli mənşəli “drink” və fransız mənşəli “beverage” sözlərinin tədqiqi nəticəsində məlum olmuşdur ki, “beverage” sudan başqa, demək olar ki, bütün içkilərə şamil oluna bilər, məsələn, çay, qəhvə, süd, spirtli içkilər. Bu söz qədim fransız mənşəli beivre-icmək sözündən alınmışdır. “Beverage” sözü, adətən, ticarətdə işlədilir. Belə ki, spirtsiz içkilər, çay, qəhvə istehsalçıları öz məhsullarına “beverage” kimi istinad edirlər. Məsələn, “The meal includes dessert as well as beverage” və ya “What is your favorite beverage?” Lakin gündəlik danışiqda biz “beverage” sözünün istifadəsi ilə çox da qarşılaşmırıq. Beləliklə, “beverage” ilə “drink” sözlərinin fərqləri ondan ibarətdir ki, “beverage” sudan əlavə, demək olar ki, bütün içkilərə aid edilir, “drink” isə ümumişlək xarakteri daşıyır və gündəlik olaraq istifadə edilir.

“Weep” və “cry” sözlərinin mənaları ilk baxışdan ağlamaq kimi anlaşılır. Lakin “cry” sözündən fərqli olaraq, “weep” sözünü cansız əşyalara da aid edə bilərik, məsələn, “The wall is weeping water from the leaky pipe behind it” və ya “the container is weeping chemicals”. Bundan əlavə, “weep” daha çox formal xarakter daşıyır, “cry” isə ümumi gündəlik məqsədlər üçün istifadə oluna bilər. “Weep”, adətən səssiz, “cry” isə yüksək səslə müşahidə olunur. Daha qəmli və ciddi hadisələr baş verdikdə, “weep” istifadə edilir. Məsələn, uşaqların ağlamasına “weep” işlədə bilərik. “Weep” sözündən, əsasən, böyük itki və ya kədər, qüssə zamanı istifadə edilir, məsələn, “People were weeping at the news of his death – Adamlar onun ölüm xəbərinə hönkür-hönkür ağlayırdılar”. “Cry” sözündən isə hər hansı çətinlik, ağrı, zərər, fiziki zədələr zamanı istifadə edilir, məsələn, “The little boy was crying because he lost his pencil – Balaca oğlan qələmini itirdiyinə görə ağlayırdı”. Nümunələrə əsasən, deyə bilərik ki, cry sözü fransız mənşəli olmasına baxmayaraq, ümumişlək söz hesab olunur, “weep” sözü isə əksinə olaraq daha az istifadə olunur [6].

“Start”, “begin”, “commence” kimi hər üç sözün mənası “başlamaq” olsa da, bu sözlər arasında fərqlər mövcuddur. Yerli mənşəli “begin” və “start” sözləri, əsasən, danışiq dilində istifadə olunur, məsələn, “I was beginning/starting to feel lonely” cümləsində hər iki sinonimi işlədə bilsək də, “commence” sözünü bu cümləyə daxil edə bilmərik. “begin” daha çox hər hansı bir fəaliyyətin, prosesin, gedişin başlanmasında istifadə edilir, məsələn, “They began the evaluation – Onlar qiymətləndirməni başladılar”. Yerli mənşəli “start” sözü daha dəqiq hesab olunur, məsələn, “They started the journey at 4pm – Onlar səyahətə saat 4-də başladılar”. Bundan əlavə, “start” hər hansı bir mexanika və ya aparatın işə salınmasını bildirir, məsələn, “to start a motor – motoru işə salmaq”. “Commence” isə daha formal xüsusiyyətə malikdir və əsasən, sənədlərdə istifadə olunur. Məsələn, rəsmi toya dəvət zamanı dəvətnamədə “The ceremony will commence at noon – mərasim günorta başlayacaq” qeyd edilir. Beləliklə, fransız mənşəli “commence” ümumişlək olan “start” və “begin” sözlərindən fərqli olaraq, formal mənə daşıyır.

“Wish” və “desire” ingilis dilində mənalarına görə fərqləri olan digər sözləri təşkil edir. Bu sözlərin ilk baxışdan oxşar mənalarının olduğu hesab olunsay da, bəzi fərqli xüsusiyyətlərə

malikdirlər. “Wish” sözü, əsasən, kiməsə xoşbəxtlik arzulayanda, diləyəndə istifadə edilir, məsələn, “I wish I would dance – Mən çox istərdim ki, rəqs edə bilim”. Bundan fərqli olaraq, fransız mənşəli “desire” sözü nəyinsə həsrətində olmaq və ya nəyisə ürəkdən istəmək mənasında istifadə edilir. Məsələn, “I have a desire to live in France – Mənim Fransada yaşamaq arzum var”. Buna baxmayaraq, yerli mənşəli “wish” sözünün mənasında çox arzu etmək, can atmaq mənası yoxdur[6].

Hər iki dilə məxsus üslubi fərqlər inkişaf edirdi və nəticədə hər iki eynimənalı söz öz istifadəsinə davam edirdi. Aşağıdakı mətn məşhur klassik yazıçısı Şekspirin “As you like it” komediyasından gətirilmiş misalda bunu görə bilərik. Komediyaçıdan çıxarılmış aşağıdakı hissəsində zarafatçı Taçston kəndli Vilyamı lağa qoyur:

“Therefore, you clown, abandon, - which is in the vulgar leave, - the society, - which in the boorish is company, - of this female, - which in the common is, woman; which together is, abandon the society of this female, or, clown, thou perishest; or, to thy better understanding, diest.”

“Society-company” sözlərindən başqa, bütün hallarda yuxarıda adı çəkilən “boorish” ingilis sözü fransız dilində sinonimi ilə əvəz edilmişdir. [2, s.32].

Digər hallarda isə fransız alınma sözləri həttə gündəlik olaraq işlədilən yerli mənşəli sözləri sıxışdırıb aradan çıxarır. Buna misal olaraq, fransız mənşəli söz “rivière” yerli mənşəli “ēa”-river sözünü əvəz edir, fransız sözü “montagne” yerli mənşəli beorǵ-mountain sözünü, fransız sözü “paix” yerli mənşəli friþ-peace sözünü sıxışdırıb aradan çıxartdı. Bəzi xüsusi hallarda digər mənşəli sözün dilə daxil olmasına yardım edən şərtlər vardır. Məsələn, qədim ingilis sözü ēa-river orta əsrlərdə “ē” sözünə çevrildi və fonetik olaraq zəif söz hesab olunurdu. Bu da fransız mənşəli “rivière” sözünün dilə daxil olmasına səbəb olur. Deyə bilərik ki, məhz həmin sözün fonetik cəhətdən zəif söz hesab olunması onun yoxa çıxmasını sürətləndirir.

Nadir hallarda ingilis sözünün nəzakətli nitqdə, fransız alınmasının isə gündəlik danışqda istifadə olunduğunu müşahidə edə bilərik. Məsələn, fransız alınması “valley” və ingilis mənşəli “dale” sözlərini müqayisə etdikdə onların eyni mənaya malik olduqlarını görə bilərik. Belə ki, hər iki sözün mənası vadi, dərə deməkdir, amma ingilis mənşəli “dale” sözü, demək olar ki, yalnız bədii üslubla məhdudlaşır.

Bəzən isə fransız mənşəli söz ingilis dilinə daxil olaraq onun başqa mənə çaları əldə etməsinə səbəb olur. Məsələn, qədim ingilis sözü “hærfest” fransız mənşəli “autumn” sözü tərəfindən sıxışdırılıb aradan çıxardılır. Amma buna baxmayaraq, “harvest” sözü ingilis dilində məhsul yığımı mənasında bu günədək istifadə edilməkdədir. Həm də “autumn” və “harvest” sözləri arasında semantik mənə bağlılığı kifayət qədər aydındır.

Eyni hadisə qədim ingilis “zebed” sözü və fransız mənşəli “preire” sözləri ilə də baş verir. Qədim ingilis sözü “zebed” “preire” sözü tərəfindən sıxışdırılıb aradan çıxarılır. Buna baxmayaraq, yerli mənşəli söz beads-təsbeh mənasında lüğətdəki istifadəsinə davam edir. İlk mənəsi “dua” olan bu söz sonradan oxunulan duaların sayı təsbes vasitəsilə hesablanırdı. Məsələn, “five beads could mean the same as five prayers”, yəni təsbehin beş muncuğu beş dua demək idi [4, s.153].

İngilis dilinə paris dialektindən daxil olan sözlər zamanı elə hallar olurdu ki, alman sözlər artıq anqlo-norman variantında bu dilə çoxdan daxil olmuş sayılırdı. Bu halda ingilis dili eyni mənəli sözün iki variantı ilə qarşılaşırdı. Buna baxmayaraq, sonda anqlo-norman variantı paris dialekti tərəfindən əvəz edilir. Məsələn, Çoserin yaradıcılığında anqlo-norman viage-səyahət sözü tez-tez işlənir, lakin sonralar bu söz paris dialektindən olan “voyage” sozü ilə əvəz edilir. Bəzi hallarda isə eyni mənəli sözlərin dubletləri müasir dövrə qədər qorunub saxlanılırdı. Məsələn, fransız mənşəli “catch” və “chase” sözlərinin hər ikisi latın “capitare” sözündən alınmışdır. Bu halda isə ingilis dilində mənələrin ayrılma prosesi baş verir. Belə ki, catch-tutmaq, chase-ova çıxmaq mənələrini əldə edir.

Beləliklə, alınma və yerli mənşəli sözlərin sinonimlik təşkil etdiklərinə baxmayaraq, bu sözlər üslubi cəhətdən fərqləndiyinə görə bir-birini əvəz edə bilmirlər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Albert C. Baugh & Thomas Cable. A history of the English language, London, “Routledge”, 2005.
2. Аракин Владимир. Очерки по истории английского языка. Москва: Государственное Учебно-Педагогическое издательство Министерство просвещения РСФСР. 1955, 345 стр.
3. Dictionary and Thesaurus Merriam Webster <http://www.merriam-webster.com>
4. Rastorguyeva T.A. A history of English. Moscow, 1983, 346 p.
5. The Legacy of Anglo-French. <http://www.anglo-norman.net/articlesA/fauxamis.xml?session=SNWK8965T1454045108>
6. What are the similarities between the French and English languages? <https://www.quora.com/What-are-the-similarities-between-the-French-and-English-languages>